

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

М.Г. Кітов

**УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ:
ВИТОКИ, ЕТАПИ РОЗВИТКУ, СПЕЦИФІКА**

**Текст лекції
з дисципліни “Філософія”
для студентів усіх спеціальностей
денної і заочної форм навчання
та аспірантів
Частина перша**

**СХВАЛЕНО
на засіданні кафедри
філософії
Протокол № 1
від 30.08.02р.**

КИЇВ НУХТ 2003

Кітов М.Г. Українська національна філософія: витоки, етапи розвитку, специфіка: Текст лекції для студ. всіх спец. ден. і заоч. форми навч. та аспірантів. – Ч. I. – К.: НУХТ, 2003. — 52 с.

М.Г. Кітов, канд. філос. наук

Відповідальний за випуск **М.Г. Кітов**, канд. філос. наук, доц.

© Кітов М.Г., 2003

© НУХТ, 2003

ЗМІСТ

1. Специфіка національної філософії.....	
2. Співвідношення понять “філософія на українських землях”, “філософія в Україні” і “українська національна філософія”.....	
3. Загально-методологічні основи вивчення української національної філософії... ..	
4. Особливості виникнення філософії на українських землях.....	
5. Витоки української національної філософії.....	
6. Розвиток філософських ідей на українських землях в дохристиянський період.....	
7. Докласичний період в розвитку української національної філософії.....	
8. Кордоцентризм української національної філософії.....	
Контрольні запитання.....	
Теми рефератів.....	
Література.....	

*...найважливішим з наших завдань
як національної спільності було,
є і буде: пізнати себе.*

Є. Маланюк

§ 1. Специфіка національної філософії

Питання про “національну філософію” стосується більш широкого контексту, а саме – розуміння історичного поступу взагалі.

Зокрема, на думку Гегеля в історичному поступі активну участь беруть лише так звані історичні народи, які є “інструментами” діяльності світового духу. Інші, “неісторичні народи”, є лише матеріалом для такої діяльності. “Дух є історія, і кожний народ втілює в собі особливу ступінь, котру досягнула його свідомість”* [5, с. 482 - 483], – пише Гегель. Причому цей “народ *пануючий* у *всесвітній історії*, для даної епохи – і *скласти* у *всесвітній історії епоху* він може ... *лише лише один раз*. По відношенню до цього його абсолютного права, бути виразником даної ступені у розвитку світового духу, душі других народів безправні, і вони, подібно тим, чия епоха минула, більше не приймаються в розрахунок у *всесвітній історії*” [5, с. 372], – підкреслює Гегель. Світовий дух не звертає уваги навіть на те, що він використовує численні людські покоління для... роботи розуміння самого себе, що він здійснює страхітливі витрати людських сил, які виникають і гинуть; він досить багатий для такої трати, він веде свою справу ґрунтовно, в нього досить народів й індивідів для такої трати.

Гегелівський абсолютний раціоналізм закономірно приводить до таких висновків. Його концепція несе в собі потенцію до унітаризму і заперечення національних філософій як самостійних і самодостатніх духовних феноменів.

---

* Тут і далі переклад з російських видань автора.

Гегелівська ідея про “історичні” та “неісторичні народи” прислужилася руським мислителям для обґрунтування імперської політики російської держави стосовно поневолених нею народів. Зокрема В. Белінський, вважаючи руських одним з історичних народів (Гегель, до речі, руських до цих народів не відносив) писав: *“Малоросія ніколи не була державою, отже, й історії, у строгому розумінні цього слова, не мала. Історія Малоросії є не більше, ніж епізод царювання царя Олексія Михайловича... Історія Малоросії, це – бічна річка, що впадає у велику ріку російської історії. Малоросіяни завжди були племенем і ніколи не були народом, а тим більше – державою”* [1, с. 514]. Звідси випливає, що українство нібито не мало і не має своєї національної філософії.

Таке зневажливе ставлення “історичних народів” до “неісторичних” спирається на фундамент гегелівської теоретичної філософії. Але руські мислителі навіть цих формальних підстав не мають, щоб заперечувати специфіку національних філософій народів, котрі входили до складу російської імперії, адже сам Гегель не відносив до “історичних народів” і самих руських.

Подібні заперечення “історичності” народів, зокрема українського, досить поширені серед представників сучасного руського політичного бомонду і фундуються вони, перш за все, не на наукових, а на політичних засадах.

Кожний народ самоідентифікує, самоусвідомлює себе, виражаючи при цьому свою ментальність, специфічні риси духовності, котрі й проявляються у національній філософії. Визначний український філософ Д. Чижевський у праці “Нариси з історії філософії на Україні” виділяє такі характерні риси національної філософії:

1) форма вияву філософських думок – є найбільш зовнішня національна риса у філософії. Прагнення простоти і прозорості у англійців, потяг до симетрії та схематизму у французькій філософії, стремління до

відкриття “діалектичних моментів”, протиріч і “руху” думки між ними – в німецькій;

2) метода філософського дослідження – емпірична та індуктивна метода англійської філософії, раціоналістичні докази у французькій, трансцендентальна та діалектична метода – у німецькій;

3) будова системи філософії, “архітектоніка”, зокрема становище і роль в системі тих або інших цінностей (наприклад виділене почуття обов’язку в англійській філософії, апеляція до досвіду – у французькій, апеляція до розуму – в німецькій [24, с. 2].

Названі ознаки, безперечно, притаманні й українській національній філософії. Але, крім цього, українські мислителі відобразили у своїй творчості прагнення, потреби, ідеали, дух народу. В своїх філософських поглядах вони виражали особливості світобачення, світосприйняття, характерні ознаки психології і характеру, притаманні лише українському народу.

Для виділення характерних рис національної психології і характеру Д. Чижевський пропонує три шляхи. *“Перший з них – це дослідження народної творчості, другий – характеристика найбільш “блискучих”, яскравих, виразних історичних епох, які даний народ пережив, третій – “характеристика найбільш значних, “великих”, видатних представників даного народу”* [24, с.18]. Аналіз народної творчості, на його думку, дозволяє виділити такі національні риси українства:

- 1) емоційність, сентиментальність, чутливість, ліризм;
- 2) гумор як вияв “артистичності” вдачі;
- 3) індивідуалізм і прагнення до свободи;
- 4) жвавість, рухливість.

Визначальними рисами українців є підхід до почуттів як до шляху пізнання, схильність до містики, інтуїції, прагнення до духовного усамітнення. Проте незважаючи на індивідуалізм як життєву позицію, українців єднає глибоке переконання, що між людьми повинна бути

гармонія, злагода. Злагода між людьми та єдність людей з Богом є головною моральнісною цінністю українців.

Названі риси світоглядних орієнтацій українства виявляються в низці філософських вчень, які вирізняють їх від інших течій, напрямів, мають збірну назву “українська національна філософія”. Стрижнем її є “філософія серця”.

Як підкреслював Д. Чижевський, *“ще не траплялося в історії розвитку філософії, щоб “великий філософ”, чи то українець чи представник якоїсь іншої слов’янської нації утворив синтезу світового значення”* [24, с. 3], тобто таку, яка була б вихідним пунктом подальшого розвитку філософії у світовому масштабі. З цим зауваженням можна погодитися. Але це не означає, що українство взагалі не внесло у розвиток самосвідомості людства чогось оригінального і неповторного. Праукраїнці зробили величезний вклад у духовний розвиток людства, котрий, на превеликий жаль, призабутий і тому не оцінений гідно. Про визначну роль вихідців з Наддніпрянщини у світовій історії існує багато свідчень. Наведу лише деякі з них. *“Арістотель докоряє афінянам за те, – підкреслює С. Соловйов, – що вони цілі дні проводять на площі, слухаючи чарівні повісті і розповіді людей, які повернулися з Фазіса (Ріону) і Борисфена (Дніпра)”* [21, с. 75].

Філософська мудрість греків часів Арістотеля, як відомо, досягла найвищого злету. Отож, здивувати вимогливу публіку своїми розповідями про легенди з наддніпрянських земель було не так то й просто. Тим ціннішим є висловлювання Арістотеля. Його докір дотично засвідчує, що не лише легенди з Наддніпрянщини були досить поширеними серед греків, а й самі наддніпрянці були знаними серед них і навіть досить авторитетними співрозмовниками для них. В такій інтерпретації немає нічого дивного, адже серед перших семи мудреців греки завжди називають Анахарсиса (638 – 559 р. до н.е.) – вихідця з Наддніпрянщини.

Заслужують уваги також скіфські і грецькі міфи, в яких мовиться про наших предків, котрі передає Геродот у четвертій книзі своєї “Історії” [6, с.186 – 218]. Вони ще чекають на наукову інтерпретацію і переосмислення. Про деякі аспекти цих міфів мені вже доводилося писати [8].

Національна філософія, як і філософія взагалі, виконує світоглядну й ідеологічну функції. Саме філософія задає теоретичні засади національно-державницької ідеології. *“Кожна людська громада, яка має намір жити і розвиватись, а не розпорозуватись пилом на вітрі історії, мусить виробити певний комплекс світоглядних ідей, систематизованих щодо місця даної громади у світобудові і визначений цим місцем регламентації поведінки членів громади. Мусить мати свою ідеологію, – підкреслював Д. Чижевський, – і українська громада доки не потрапила в етнорубку імперії, яка намагалась підмінити національні цілі імперськими, розтоптати культурні здобутки нації і перетворити її на слухняне, бездумне, і безлике “населення” імперії”* [24, с. 25].

Необхідність державницької ідеології стократно зростає сьогодні, коли народ України розбудовує власну незалежну державу. Безсумнівно лише одне: національно-державницька ідеологія розбудови незалежної України повинна спиратися на ментальний фундамент українського етносу.

Здавалося б, ментальні ознаки українського етносу накопичувалися протягом тисячоліть. Ними пройнята наша мова, понятійний апарат, спосіб мислення, звичаї, фольклор, образотворче мистецтво, народний побут, народна медицина, говірки, заклинання, українська кухня тощо. Але, як засвідчують реальні факти сьогодення, виділення ментальних ознак українства є незвичайно складною, копіткою і далеко не однозначною проблемою. Ця робота, на наш погляд, вимагає принципово нової методологічної парадигми. *“Україна не може іти далі старими стежками – ні тими, якими волокло її силоміць московське правительство, ні протоптаними слідами буржуазних держав Заходу. Безсумнівно, протер-*

тими стежками ходити легше – хоч вони кінець кінцем, як Євангеліє, ведуть до загибелі вищих моральних вартостей життя. Але спокуса велика, і тут важливо те, – писав М. Грушевський, – що я підкреслював вище: “знайти себе” і не збиватися на чужу дудку, а йти тою дорогою, яку вказали нам реальні обставини нашого життя” [7, с. 176].

Погоджуючись з такою постановкою питання слід підкреслити, що життя вимагає набагато радикальнішого переосмислення української історії й культури, аніж це робив у свій час видатний український мислитель, історик, громадський і політичний діяч М. Грушевський.

§ 2. Співвідношення понять “філософія на українських землях”, “філософія в Україні” і “українська національна філософія”

Грунтовний аналіз національної філософії будь-якого народу не можна провести без звернення до його етногенезу. Це стосується й українства. Тому усвідомлення тих етнічних і культурологічних процесів, які проходили протягом тисячоліть на території розселення українців, дозволяє глибше зрозуміти витоки, джерельну базу і специфічні особливості української національної філософії.

З огляду на процес розбудови української державності необхідність переосмислення вказаних проблем набуває гострого політичного, культурологічного та освітянського значення. Бо, не усвідомивши, хто ми і звідки, як ми зможемо збагнути – куди, в якому напрямі має розвиватися українська держава.

Зроблю кілька принципівих для подальшого розкриття теми попередніх зауважень.

По-перше, український народ є автохтонним на землях, які входять до ареалу його сучасного розселення. Справа в тім, що на проблему прабатьківщини українського етносу існує два протилежні погляди: міграційний і автохтонний. Перший побудований на визнанні руху як

основоположної засади етногенетичного процесу. Тому і українство розглядається як прийшло на сучасний ареал його розселення. Згідно з однією з цих теорій слов'янство виникає в Прибалтиці, пізніше вирушає на південь у віслянський басейн, а ще пізніше – на схід, – у басейн середнього Дніпра. Існує також погляд, що українство прибуло на сучасні землі з Ірану. Міграційний погляд, не може вважатися науково обгрунтованим, адже про автохтонність українців на сучасних землях їх розселення засвідчують археологічні дані. Як зазначав видатний археолог В. Хвойко (чех за походженням), Трипільська культура (IV – III ст. до н.е.) належить до праукраїнської. Тобто протоукраїнський народ жив на цих землях протягом тисячоліть і відповідно створив своєрідну ойкумену.

По-друге, український народ задовго до християнізації і навіть до Давньої Русі мав свою державність, а також свої міфологію, релігію, мистецтво, моральну, правову, політичну свідомість, містику, зачатки наукових знань тощо.

По-третє, на певних етапах історичного розвитку українські землі впродовж віків входили до складу різних імперських держав: Русі, Золотої Орди, Великого Князівства Литовського, Речі Посполитої, Росії, Австро-Угорщини, СРСР тощо. Титульні народи цих держав мали свою національну ідеологію, культуру, філософію. Тому у вивченні української національної філософії слід чітко розрізняти три терміни: **“філософія на українських землях”**, **“філософія в Україні”** і **“українська національна філософія”**. Перший термін охоплює всю сукупність різноманітних філософських шкіл і напрямів, котрі існували в ойкумені розселення українців незалежно від того, до якої держави входили українські землі. Другий – охоплює сукупність філософських шкіл і напрямів, що існували й існують на теренах України як незалежної держави. Третій – відтворює специфіку й особливості розвитку української національної філософії, тобто філософію власне українського етносу, українського народу. Таке розрізнення термінів необхідне, адже допомо-

же точніше виокремити внесок саме української людськості в розвиток світової культури взагалі і світової філософії зокрема.

Всяка національна філософія є не лише квінтесенцією культури певного народу, а і одним із важливих чинників державотворення. Це стосується і української національної філософії. Саме тому вона повинна вивчатися у вищих навчальних закладах України в повному обсязі. Стан її вивчення задається наявними навчальними програмами і посібниками, які, в свою чергу, відзеркалюють рівень наукових розробок з філософії взагалі й національної зокрема. Проте під час вивчення національних філософій виникає ряд специфічних загальнометодологічних проблем, які потребують чіткого попереднього усвідомлення. Розглянемо найголовніші з них.

§ 3. Загальнометодологічні основи вивчення української національної філософії.

Що являє собою українська національна філософія? У чому полягає її специфічність і відмінність, скажімо, від руської, американської філософії? Де бере вона свої витoki? Яка її джерельна база? Які історичні особи її репрезентують?

Ці питання виникають зразу, як тільки приступають до викладання або вивчення української національної філософії. Відповісти на них, виходячи з традиційного розуміння філософії, навряд чи можливо. Це саме той випадок, коли, беручись за розв'язання конкретних питань, не розв'язавши загальнометодологічних, ми на кожному кроці будемо спотикатися об них, впадати в суперечності й штовхати політику державотворення на постійне хитання і безпринциповість. З'ясуємо деякі з названих питань.

Перше пов'язане з ***визначенням філософії і тлумаченням її сутності.***

Як відомо, найпростіше визначення філософії – етимологічне (через тлумачення слова “філософія”). Воно досить широке і тому має певні переваги. Кожен мислитель, не утруднюючи себе аргументацією, може віднести до філософії ті духовні явища, котрі йому імпонують. Проте таке визначення філософії не завжди задовольняє дослідників і навіть студентів через свою неконкретність, розмитість. З історії філософії ми знаємо, що видатним мислителям знадобилося прикласти багато зусиль, щоб філософія, зрештою, змогла відмовитися від свого імені “любові до мудрості” і стати дійсною мудрістю – стати знанням. Гегелівське возведення філософії в ранг науки було повністю перейнято марксизмом і тому в радянські часи не піддавалося сумніву. Проте об’єктивно воно вело до парадоксу: все, що не вписувалося у прокрустове ложе наукової форми, не могло бути філософією, оскільки остання може існувати за такого підходу, лише як система теоретичного знання. Користуючись цим методологічним скальпелем й ідеологізуючи його, від філософії відсікали як ненаукові новітні іраціоналістичні течії. Строга визначеність перетворилася для філософії на не менше зло, аніж її невизначеність. Невипадково в навчальній літературі широкого вжитку набула тенденція визначати філософію як теоретичну форму світогляду. В радянській літературі вона започатковується відомим посібником “Введение в философию” під редакцією І.Т. Фролова [2]. Принципово нового в розумінні філософії вона не дає, адже тільки тлумачить гегелівську концепцію (саме у Гегеля філософія виступає теоретичною формою світогляду).

Взагалі дискусія навколо питання: філософія – це наука чи світогляд, на мій погляд, безперспективна. Розсудковий підхід з його антиномічним “або – або” спрощує проблему, принципово не розв’язуючи її. Тому напрям пошуку доцільніше вести, виділивши певні типи філософствування, а саме: теоретичний, есеїстсько-афористичний, художньо-образний (в літературі його інколи називають філософським мистецтвом), релігійно-містичний тощо. Такий підхід дає змогу, в пошуках

специфічності філософії як духовного феномену акцентувати увагу не на формі його прояву, а на його змістовності. Звідси випливає, що специфічність філософської свідомості полягає не в тому, що вона є *теоретичним* способом самоусвідомлення, а в тому, що вона є *самоусвідомленням* людиною свого буття. Якщо теоретик може філософствувати тільки створюючи свою філософську систему (системність і є основною ознакою науковості), то художник, за образним висловлюванням П. Флоренського, *“філософствує пензлем”*. Українська національна філософія здебільшого є есеїстсько-афористичною і художньо-образною.

Принципово важливим є *друге питання*, тісно пов'язане з першим, а саме: *коли і як виникає філософія*. Натурфілософська, міфогенна, гносеогенна та релігіогенна концепції силкуються витлумачити генезу тільки теоретичної філософії, залишаючи поза увагою інші. За такого підходу осторонь стовпового шляху розвитку філософії залишається містика, вся східна філософія, які явно не вписуються в західну раціоналістичну традицію. Неважко помітити, що євроцентрична орієнтація повністю знімає проблему специфічності національних філософій. А це, в свою чергу, призводить до значного звуження ментального поля європейських народів.

Зауважу, що названі концепції виникнення філософії ґрунтуються на єдиному фундаментальному положенні, а саме: філософія виникає після розпаду і зникнення міфології як синкретичної форми свідомості. Зроблю кілька важливих уточнень стосовно даного ключового положення.

По-перше, неправомірно отожднювати міфічну і міфологічну свідомість. Не міфологія, а міфічна свідомість є цілісним способом досягнення буття, якому і притаманний синкретизм. Міфологія ж є логосом про міфічну свідомість.

По-друге, з виникненням сельфакторів, залізниць тощо міфологія не зникає (як про це писав свого часу К. Маркс). Більше того, сучасна

національна міфологія є одним із ключових моментів самоідентифікації етносу і вагомим чинником державотворення. Сучасна національна міфологія – це не архаїчна свідомість первісного суспільства, а синтетична (за формою свого існування) самосвідомість народу. Являючи собою цілісний ідеальний аналог можливого реального буття нації, вона виступає всезагальним принципом гармонізації її суспільного буття в масштабах всього світового соціуму. Міфології імпліцитно притаманне онтологічне спрямування до максимально повної самореалізації нації. Візьмемо для прикладу Росію – міф про Москву як Третій Рим стає найголовнішою детермінуючою силою становлення російської імперії.

По-третє, з первісним розпадом не зникає і міфічна свідомість. Міфізм є атрибутивною властивістю не тільки родової (суспільної), а й індивідуальної свідомості. Саме міфізм надає свідомості цілісності, гармонійності, завершеності, а людині – відчуття сенсу і повноти життя в масштабах всього космосу. Він є складовим моментом і філософської свідомості.

Виникнення філософської свідомості можна змодельовати таким чином. Міфічна, синкретично-родова свідомість розпадається на ряд формоутворень. В літературі вони називаються. Єдине що засмучує, так це відсутність вихідного принципу (основи) для виділення певних форм суспільної свідомості, що веде до значних розбіжностей у їх тлумаченні. Тому поряд з міфологією, наукою, політикою, правом, мораллю, релігією, мистецтвом, філософією деякі вчені виділяють культуру, естетику, екологічну, економічну суспільну свідомість тощо.

Така розбіжність породжується недостатнім методологічним обґрунтуванням процесу виділення форм свідомості, зокрема – недодержанням одного з правил логіки, а саме: поділ обсягу поняття повинен відбуватися на одній основі. Приміром, некоректно серед форм суспільної свідомості називати естетику. *Естетика* – це наука про прекрасне. Тому коректніше виділити мистецтво, а не естетику; мораль, а не етику тощо. Зовсім не-

вмотивованим виглядає виокремлення культури, екологічної та економічної форм суспільної свідомості тощо.

Вихідним принципом (основою) для виділення певних форм суспільної свідомості може бути *спосіб* усвідомлення. У літературі виділяють такі способи усвідомлення: синкретичний, практико-духовний, художній, релігійний, теоретичний, духовно-практичний, містичний. *“Ціле, як воно уявляється в голові як мислиме ціле, є продукт мислячої голови, яка освоює світ єдиною можливим способом – способом, що відрізняється від художнього, релігійного, практично-духовного освоєння цього світу. Реальний суб’єкт лишається, як і раніше, поза головою, існуючи як щось самостійне, і саме доти, поки голова ставиться до нього тільки уможлядно, тільки теоретично”*, [11, с. 684] – пише, зокрема, К. Маркс. Як бачимо, К. Маркс виділяє художній, релігійний, практично-духовний та теоретичний способи усвідомлення світу. В “Економічно-філософських рукописах 1844 року” він пише про духовно-практичний спосіб освоєння світу. Гегель також виділяє теоретичний спосіб усвідомлення. Є. Блаватська та інші філософи пишуть про містичний спосіб тощо. Саме через *спосіб* усвідомлення можна чітко поділити всю свідомість на певні формоутворення. Синкретичний спосіб дає міфічну свідомість, практично-духовний – міфологію, теоретичний – науку, релігійний – релігію, художній – мистецтво, духовно-практичний – мораль, право, політику, містичний – містику тощо. Самоусвідомлення названих формопроявлень духу і становить філософський рівень розвитку свідомості або філософію.

Отже, виникнення філософії – багатоваріантний процес, головним моментом якого є самоусвідомлення різнопланових формоутворень духу. А тому в кожного народу процес становлення філософії може бути різним. Має він свої особливості і в українського народу.

§ 4. Особливості виникнення філософії на українських землях

Як засвідчує історія розвитку європейських народів, філософія виникає після розпаду синкретичної міфічної свідомості. Проте її безпосереднє виникнення має свої особливості. Приміром, Мілетська школа виникає на ґрунті науки, адже Фалес, Анаксимандр, Анаксімен були, передусім, вченими. Східна філософія виникає на ґрунті самоусвідомлення міфології. На Наддніпрянських землях філософія розвивається дещо інакше, адже природно-історичний поступ розвитку синкретичної міфічної свідомості, що на певному етапі розвитку розпався і породив міфологію, науку, мораль, право, політику, містику та їх самоусвідомлення – філософію, був наприкінці IX ст. перерваний політичною акцією, а саме: завоюванням українських земель руськими. Ця політична акція призвела, в остаточному підсумку, як до духовного поневолення (введення християнства), так і до явно підневільного розвитку української національної філософської свідомості.

У науковій літературі досить поширена думка, що християнство як релігія і світогляд мали перевагу над староукраїнською міфологією і релігією. Мовляв, ідейно християнство ґрунтувалося на переосмисленні тривалого розвитку греко-римської філософії, що, в свою чергу, базувалася на розв'язанні проблеми людини і світу, поставлених національними грецькою і римською міфологіями, а також міфологіями інших народів Середземномор'я. Невипадково українську дохристиянську міфологію і релігію дехто називає поганською. Це, на мій погляд, застаріла точка зору, що потребує щонайменше уточнення і певного коригування, адже вона формувалася під жорстким тиском як русько-державницької так і християнської ідеологій. Нині є достатньо підстав заперечити досить поширені думки про поганський характер світоглядних орієнтацій наших пращурів.

По-перше, така їх характеристика йде від adeptів християнської релігії. Точніше називати світогляд давніх праукраїнців язичеським. Така

назва йде від слова “язик” (тобто мова народу). Отже “язичеський” означає народний, а не привнесений кимось іззовні. Народ сам творить своє світобачення, свою релігію тощо. За великим рахунком іудаїзм, іслам, буддизм, зороастризм та й багато інших релігій є язичеськими за своїм походженням. Про це досить влучно сказав К. Маркс у праці “До критики гегелівської філософії права”: *“Релігія – це зітхання пригнобленої істоти, серце безсердечного світу, подібно до того як вона – дух бездушних порядків. Релігія є опіум народу”* [10, с. 385]. Саме опіум народу, а не для народу.

Релігія, створена народом, названа К. Марксом опіумом через її оманливу природу в забезпеченні духовних потреб первісних людей. Вона лише заспокоює людину, а не вирішує її нагальних потреб. Можна погоджуватися чи ні з характеристикою К. Марксом оманливої природи релігії, але язичеський характер її походження ним схвачений вірно.

Думка К. Маркса про язичеський характер виникнення релігії є принциповим положенням філософського підходу марксизму в розумінні релігії. Тим прикрішим видаються перекручення слів К. Маркса, що їх припускаються деякі дослідники в цитуванні вказаного вислову. Додається лише одне слово “для”, а зміст висловлювання докорінно змінюється. *“Релігія є опіум для народу”*, – можна прочитати в публіцистичних працях деяких авторів. Це означає, що релігія була видумана не самим народом, а кимось стороннім. Видумана для обдурювання народу і його духовного закабалення.

По-друге, не витримує критики і думка про те, що дохристиянський світогляд праукраїнців не виділяє людину з природи і тому є поганським. Для позначення стану невиділеності людини з природи існує чіткий філософський термін “міфічна свідомість”. Саме для міфічної (а не міфологічної) свідомості характерна нерозривність людини зі світом, адже міфологія є логосом про міф, тлумаченням міфічної свідомості. Тому стосовно міфічної свідомості праукраїнців термін “поганський” жодного

семантичного навантаження не несе, адже всяка міфічна свідомість, а не лише праукраїнська, в такому разі є поганською. Цей термін адепти християнської релігії застосовують до характеристики міфологічного світосприйняття праукраїнців, яке вже усвідомлює окремішність людини від природи і соціальної спільноти. Саме міфологічний світогляд переростає у релігійні вірування про самодостатність космосу, котрі, в свою чергу, формують політеїстичне вшанування стихій природи, тотемів, культу предків і виступають принципом соціальної детермінації. Культ Ора, Рожаниць, Роду є найдавнішими в українській національній міфології і належать до джерел становлення духовності українського народу. До речі, слово “культура” може бути витлумачене як культ Ора.

По-третє, принципово не можна погодитися з тим, що слово “Бог” у мові давніх слов’ян з’являється лише з християнством. Достатньо вказати на “Послання оріян хозарам”. Нині, після ряду солідних наукових публікацій з української дохристиянської міфології та релігії, потрібно виваженіше ставитися до безапеляційних тверджень про “поганський” характер світогляду наших пращурів. Навпаки, слід ширше залучати в науковий обіг праці, в яких дається ґрунтовне тлумачення українських дохристиянських міфології та релігії. Серед першоджерел насамперед варто назвати “Послання оріян хозарам”. Це єдина на сьогоднішній день відома дохристиянська пам’ятка прадавньої української мови і публіцистики, відома серед спеціалістів як “Рукопис Войнич”. Вона століттями залишалася нерозшифрованою. Лише в 1975 р. видатний дослідник давніх слов’янських мов і культур американець болгарського походження Дж. Стойко, якому потрапив на очі журнал “Нейшнл інкваєрер” зі статтею під досить інтригуючою назвою “Невідома мова віками не піддається дешифруванню”, знайшов ключ до відгадки таємниць невідомої мови і без вагань відніс рукопис до пам’яток української дохристиянської, язичеської культури. Наукове відкриття Дж. Стойка докорінно змінює погляди на історію розвитку українського етносу, його культури і філософії.

Заслуговує на критичну увагу “Велесова книга”. Як, на мій погляд, її достовірність сумнівна. Вона однозначно не може належати до літературних пам’яток українського народу, оскільки, якщо це не підробка, могла бути написана новгородськими словенами. Серед книг, авторство яких відоме, назву “Мага віру” Лева Силенка, “Віра предків наших” Володимира Шаяна, “Корінь безсмертної України” Володимира Паїка тощо.

Тож витоки української національної філософії слід шукати в дохристиянській культурі. *“Цілком ясно, що було б дуже добре починати характеристику історичного розвитку якоїсь національної філософії начерком тих національних підвалин, на яких ця філософія виростає. Ці підвалини є те, що могли б назвати “народним світоглядом”* [24, с. 17], – підкреслює Д. Чижевський. З цією думкою автора можна повністю погодитися. Проте, на мій погляд, абсолютно помилковою є його наступна думка: *“Філософський інтерес прокинувся в історії Русі після прийняття християнства. Християнська філософія була першою, яка могла підняти інтерес до філософської думки взагалі”* [24, с. 24].

Заперечувати вплив християнства на становлення філософської думки стародавньої Русі, в тому числі й української національної філософії, некоректно. Цей вплив був різнобічним, але далеко не єдиним і не завжди позитивним. Християнська релігія суттєво відрізнялася від вірувань українців і тому була чужою для південних слов’ян. Тож не випадково, що поширювалася вона серед українців насильно. Незбіжність світоглядних орієнтацій української людності і чужинців відтворилася, зокрема у двовір’ї, що тривалий час існувало на українських землях після “прийняття” християнства. Однак вірування українців і християнство збіглися в принциповому – в людинолюбії. Саме ця головна риса християнства (пов’язана переважно з діяльністю Ісуса Христа, про що треба говорити окремо) і була тим основним підґрунтям, яке з роками забезпечило глибоке проникнення християнської релігії в середовище українців.

Українській ментальності принципово притаманний кордоцентризм, людинолюб'є. Властиве воно і вченню Ісуса Христа, принципово відмінному від насильницької ідеології Старого Заповіту. Головний стрижень релігійної проповіді Старого Заповіту – це будь-якими засобами примусити людство увірувати в єдиного єврейського бога – Яхве. Тому в хід пускаються проповіді й залякування, лестощі й прокляття, історичні факти і легенди тощо. Зовсім не випадково Старий Заповіт просякнутий жорстокістю, невинно пролитою кров'ю, нагнітанням страху і т.п. Принципово нову віру започаткував Ісус Христос. Вона пройнята *Людинолюб'єм*.

§ 5. Витоки української національної філософії.

Українська національна філософія має багаті духовні витoki.

По-перше, це світоглядні уявлення праукраїнців, які були зафіксовані в національній міфології, релігії, народній творчості тощо.

По-друге, це моральна, правова і політична свідомість праукраїнців. Висловлювання ж про те, що українство до запрошення Рюриковичів не мало власної державності сьогодні не витримує серйозної критики. Для підтвердження факту існування моральної, правової та політичної свідомості на українських землях пошлюся на унікальну, найдавнішу україномовну писемну пам'ятку “Послання оріян хозарам”, де широко вживаються такі поняття, як “влада”, “совість”, “віра”, “воля”, “міра”, “свята воля”, “суцність”, “доля”, “добро”, “зло”. Ось лише деякі висловлювання оріян в посланні хозарам: *“Око Боже – світу міра”* [15, с. 6]; *“Одна влада помиляється по волі Бозі”* [15, с. 8]; *“Ви што повіли? Мале Око попитаєш, совістися ж. Совість пише? Совість пише і світу гука”* [15, с.15]; *“Совіт по вірі ви тупий маєте. Совість маєш і суть волі повітаєш. Повітаєш по волі Кози злої”* [15, с. 15]. Уже з самого послання впливає, що оріяни мали свою писемність. В ньому вони пи-

шуть: “Допиши, де пужа і што є міра володаря” [15, с. 6]; “Совість пужа те, што пишете хозару” [15, с. 15].

По-третє, на українську національну самосвідомість мала вплив елліністична філософія, яка стала відома українцям першоджерельно, про що засвідчують Геродот та Арістотель. До “семи мудреців” греки відносили і Анахарсиса – вихідця з праукраїнських земель.

По-четверте, на українську національну самосвідомість мала вплив елліністична філософія, яка частково стала відома на Русі через християнських книжників і богословів.

По-п’яте, одним із чинників впливу на формування національної української філософії є християнська православна релігія, яка на певному етапі глибоко проникає в душу українського народу. Проте слід пам’ятати, що її вплив на формування специфічності руської і української національних філософій далеко не однопорядковий. Християнство різними своїми гранями детермінує розвиток руської і української народностей і, відповідно, по-різному впливає на процес становлення руської і української національних філософій. Стосовно руської національної філософії, то воно формує історіософічні проблеми, а щодо української – кордоцентричні. Ця теза стане зрозумілою, коли пригадати, яке місце займало православ’я у формуванні руської народності і руської державності, а саме: воно було їх деміургом, творцем, як про це пишуть православні руські клерикальні філософи. Руський нарід розглядається ними як Боже творіння для реалізації заповідей Божих. Український же нарід розглядається руськими або як прийдешній з території Ірану, або як уламок польського народу тощо. Виштовхнутий на певний період з історичної арени самореалізації, інтериоризації власної душі й творення власної історії, він вимушений був комулювати внутрішній зміст християнства, а саме – людинолюбіє, яке збігається з онтологічно притаманною українству кордоцентричною ментальністю. Саме через призму єдності внутрішнього змісту християнства і внутрішнього змісту української

ментальності можна говорити про те, що впровадження християнства на українських землях відповідало вимогам часу. Проте і до цього питання потрібно підходити діалектично, а саме: бачити, як позитивне, так і негативне в охрещенні українського народу.

По-шосте, одним із важливих джерел філософської самосвідомості українства є фольклор, особливо словесна і пісенна народна творчість. На думку М. Костомарова, єдиним джерелом, де народ несвідомо виявляє себе таким, яким він є, на відміну від літературних джерел, що виражають інтереси лише певного прошарку суспільства, є народна пісенна творчість. М. Костомаров пише: *“... народна пісня має переваги перед всіма творами; пісня виражає почуття не вивчені, порухи душі не удавані, поняття не займані. Народ в ній є таким, яким він є; пісня – істина”* [13, с.10]. В українській пісні немає агресії. Вона випромінює вібрації любові, злагоди, співучасті. Високо поцінував українську народну пісню і Т. Шевченко. У вірші “До Основ’яненка” він пише:

“Смійся, лютий враже!
Та не дуже, бо все гине, –
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
І чиї ми діти.
Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
Он де, люде, наша слава,
Слава України
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як господа слово” [25, т.1, с. 59-60].

В цих словах українського Пророка захований глибинний сакральний

зміст. Спробувати ввібрати в себе цей зміст є нагальною потребою кожного свідомого українця.

Передовсім, Т. Шевченко бачить і фіксує, що з нашого безпам'ятства про свої витоки злорадно сміються *люті вороги* України. Але ця зловтіха промине, бо все гине, окрім Невмирущої Правди, правди про те, що діялося в світі, чия правда, чия зараз панує кривда і чиї ми діти.

Невмирущу правду, котра доноситься з минулих віків у думках і піснях українського народу, Т. Шевченко уособлює зі “славою”. Бо вона без прикрас, щира і правдива, як Боже слово, бо вона – ***Істина***.

“Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б'ється – ожива,
Як їх почує!.. Знать, од Бога
І голос той, і ті слова...”

По-сьоме, одним із найважливіших джерел української самосвідомості є історична пам'ять народу, “закодована” архетипами на ментальному рівні. Саме з цих невмирущих, бездонних духовних джерел, на мій погляд, витоки кордоцентризму Г. Сковороди і П. Юркевича, Т. Шевченка і Лесі Українки, В. Шаяна і Лева Силенка, В. Вернадського і О. Бердника та багатьох, багатьох інших.

Саме через архетипічне кодування історичної пам'яті до джерел становлення української національної філософії слід віднести літописи. Але ця джерельна база потребує додаткового методологічного витлумачення. Справа ось в чім. Літописи, як відомо, мають різну “міру” всезагальності. В одних описуються події місцевого характеру (приміром новгородські), в інших – московські, в третіх – київські тощо. Це, безсумнівно, накладає відбиток на формування національної специфічності розуміння і сприйняття тих чи інших світоглядних проблем авторами літописів. Але тут слід зважити і на іншу сторону цього питання. Літописи писалися православними церковними книжниками під “нагля-

дом” руських князів. Тобто в літописах, зрештою, фіксується процес становлення і самоусвідомлення саме руської народності. Тому не випадково з роками літописи стають все більш промосковськими, а події подаються через призму інтересів московських князів. Виокремлення з них українського ментального підґрунтя, змінюваного протягом століть (зокрема через часткову асиміляцію руської князівсько-дружинної раті українською народністю), це справа досить клопітна, але вкрай необхідна. Без такого специфічного “прочитання” літописів вичавити із свідомості українства відчуття меншовартості навряд чи можливо. Хоча в літописах подається історія самоусвідомлення іншого, навіть неслов’янського народу, вплив їх відчувається безсумнівно.

§ 6. Розвиток філософських ідей на українських землях у дохристиянський період

Вивчаючи українську дохристиянську філософську думку сьогодні не можна замовчати працю В. Шаяна “Віра предків наших”, про яку сам автор каже: *“Це вислід шукань і боротьби цілого життя”* [25, с. 13]. За що ж боровся автор? *“Я зрозумів, – пише В. Шаян, – що я шукаю пракоренів моєї душі і душі народу. Я шукаю своєї духовної генеології”* [25, с. 13]. Духовну генеалогію собі подібних В. Шаян небезпідставно шукає в дохристиянських віруваннях українців, адже віра – це найбільша цінність народу, найпотаємніший прояв його ментальності. *“Тисячний раз підняв я наново жорстоку боротьбу за зміст великих слів. Я здобувся на відвагу найбільшу. Зірвати занавісу із статуй численних Богів, щоб знайти силу магії слів, якими великі віщунки називали Богів своїм народам. Я навчився в цих назвах шукати основ для світогляду народів, законів їх аксіології, основної постави супроти світу й життя, а навіть ... основ їх національної і расової ідеології і філософії”* [25, с. 14].

Філософська свідомість, як уже говорилося, виникає і як самоусвідомлення релігії. Тож слова В. Шаяна про можливість знаходження витоків національної філософії народів через вивчення їх вірувань і особливо Богів, звучить правдиво і обгрунтовано. *“Назва Бога, – підкреслює автор, – дає ключ до основного ідейносвітоглядowego центру. Назва Бога є, отже, метафізикою і теологією народу рівночасно. Це його жива і животворча реакція на зустріч із Правдивим і Дійсним Життям у Собі, яка вирішує про його основну поставу супроти Життя-Буття”* [25, с. 14]. Запам'ятаємо ці слова. Вони, на мій погляд, виражають методологічне кредо вчення автора “Віри предків наших”. Тому я буду неодноразово до них звертатися, щоб перевірити на істинність як свої роздуми, так і роздуми самого В. Шаяна. Такого скрупульозного і прискіпливого аналізу вимагає високий об'єкт дослідження – віра наших предків. Адже пізнати релігію народу – це означає зрозуміти його серце. Увірувати релігію народу – значить стати його частиною, розлитися в його ментальній основі.

В. Шаян звертає увагу на те, що традиції, звичаї благословляти людей словами *“дай Боже щастя”*, котрі чула кожна людина української національності, йдуть із глибини віків нашої історії і становлять потаємний зміст релігійної свідомості. Але мало хто над цим замислювався і ніхто не міг підняти це народне світосприйняття до висот теології і філософії. *“Довго, довго це тривало, – пише В. Шаян, – поки через санскрит і трудні студії Ригведи я “розшифрував” тайну цієї Пранауки і збагнув усю повноту її змісту”* [25, с. 18].

Думка про спорідненість української релігійної свідомості та культури з індійською сьогодні не викликає заперечень наукової громадськості. Тож обгрунтування В. Шаяна заслуговують на пильну увагу. *“Я не знав, – пише він, – що той Прапредок-Віщун, який встановив такий звичай вітання, перемінив моїх предків у священників, які уділюють собі так часто, так просто і так торжественно оце ритуальне благословення в ім'я Дже-*

рела Всесвітнього Космічного Щастя, якого назвали вони іменем власним “БОГ” [25, с. 18]. Саме подібні благословення пронизують Атхарваведу (дослівно перекладається як знання Гимнів Жреців Вогню), в котрій збереглися найдавніші (навіть старші, ніж Рігведа) суто народні причитання. Українське “Дай Боже щастя” розвинене в Атхарваведі в цілий гімн Благословення Землі:

*“Хай ріжуть лемеші ріллю на щастя!
Хай тягнуть коні ратаям на щастя!
Леміш і плуг хай жертвою зрошені
Врожай зернистий творять плугачеві!*

*Коням щастя, людям щастя!
Хай нам оре плуг на щастя!
Хай ремені в’яжуть щастя!
Хай батіг лящить на щастя!*

*Рідній скибі б’єм поклони!
Щастям звернися зорана!
Будь нам ласкава, о Блага!
Будь нам плодюча, о Свята!”*

Цьому гімну біля 5000 тис. років. Саме з такої сивої давнини сягають і протоукраїнські вірування. Слово *“на щастя”* звучить у санскриті *“су-астає”*. А це давальний відмінок від кореня *“су-асті”*. *“Су-асті”* перекладається *“Хай станеться Добро!”*. Протоукраїнські вірування не лише перекликаються з староіндійськими, а й споріднені. Народне світосприйняття, що виражається в благословенні *“Дай Боже щастя”* відтворює *“бажання щасливих щасливим, щоб їм Бог дав щастя. Щастя від того немов прибуває. Душа спалахує відчуттям і усвідомленням переживаного стану щастя”* [25, с. 17], – пише В. Шаян.

В цих розмірковуваннях автора *“Віри предків наших”* викладається принципово нова концепція виникнення Абсолютної Космічної Свідомості, котра потребує спеціального дослідження і витлумачення. Зараз же зверну увагу лише на деякі нюанси цієї концепції. Бажаючи людям щастя, люди

немов прибавляють щастя, адже воно має прийти. Це можливо лише за таких обставин: або Бог чує людей і виконує їхнє прохання, або Бог виступає спільним творінням самих людей, виступає інкарнацією їхніх сердець і душ. Саме в останньому випадку щастя дійсно прибуває, адже воно їхнє і лише передається через Всезагальне Єднання Їхніх Сердець, через Бога. Слово “БОГ” – це ніби Найвище, Найправдивіше і Дійсне Життя у Собі всіх людей певного **Роду**, певногого **Етносу**, певної **Нації**. Це, говорячи сучасною мовою, надорганістичне, формоване через колективну діяльність людей. Від серця до серця – ось єдиний шлях пережити щастя, відчувати себе щасливим, зрештою бути щасливим. Таке розуміння Бога принципово відмінне від християнського. І відкрилося воно В. Шаяну через вивчення староіндійських гімнів. *“Хочу тільки вказати, що всю повноту і глибіню віри моїх прапредків я відкрив для себе в Ригведі”* [25, с. 19], – підкреслює автор.

Глибоко символічним видається і той факт, що село, де навчався цієї мудрості В. Шаян, зветься *Добростани*. Стан добра, хай станеться Добро. Проте вказана проблема має й іншу проекцію, а саме – вихід на сучасні філософські проблеми, пов’язані з тлумаченням ноосфери. Лише через призму “язичеської” природи людського світогляду можна витлумачити проблематику “ноосфери”, у витоках якої стояв В. Вернадський.

Слід підкреслити, що термін “ноосфера” започаткували французькі вчені Ле Руа і Тейяр де Шарден, правда, після того, як прослухали курс лекцій В. Вернадського, з яким він виступав у Франції. Лише перед смертю В. Вернадського вийшла його стаття “Декілька слів про ноосферу”, в якій він виклав своє розуміння ноосфери. Незважаючи на дещо суперечливі думки В. Вернадський в одному послідовний: *“Ноосфера – це результат впливу розумової діяльності людей на біосферу. В останнє тисячоліття спостерігається інтенсивне зростання впливу однієї живої речовини – цивілізованої людини на зміну біосфери. Під впливом*

наукової думки і людської праці біосфера переходить в новий стан – ноосферу” [3, с. 66], – підкреслює він.

Логіка розвитку вчення про “ноосферу” з необхідністю підводить до зіткнення науки і релігії. Не випадково Тейяр де Шарден своє вчення про “ноосферу” доповнює “теосферою”. Услід за “біосферою” і “ноосферою” в його концепції з`являється завершальна ланка – “теосфера”, що замикає процес космогенезу. Такий фаталістичний фінал характеризує католицько-зорієнтовану теологію. У В. Вернадського фаталізм відсутній, адже він спирається на наукове осягнення дійсних фактів. Щоб змінити традиційну картину світу, котра стверджує випадковість існування людини в структурі космічних процесів або звертається до Бога, необхідно ввести життя в саму основу космосу – в атоми. Ідея “атомарності життя” дає підставу для наукового роз`яснення не лише становлення біосфери, а і її переростання в ноосферу. Саме таку ідею і підтримує В. Вернадський. Тому “ноосфера” – це матеріальний об`єкт, що існує у вигляді речовинно-енергетичних потоків, які є результатом саморозвитку біосфери. *“Десятиліттями, цілими століттями вивчатимуться і поглиблюватимуться його геніальні ідеї, а в працях його – відкриватимуться нові сторінки, багатьом дослідникам доведеться вчитися його гострій, впертій і викарбованій, завжди геніальній думці, яку важко розуміти; молодим же поколінням він завжди буде служити вчителем у науці і яскравим зразком плідно прожитого життя” [23, с. 787], – підкреслював його талановитий учень О. Ферсман. Такою геніальною ідеєю є ідея про “атомарність життя”, поглиблення котрої приведе до науково-матеріалістичного витлумачення Бога, як духовного Абсолюту, твореного самими людьми, їхньою духовно-енергетичною діяльністю. *“В одній із думок я торкався, в переживаннях, мені думалося, дуже глибоко, з`ясування життя і пов`язанної з ним творчості, як злиття з Вічним Духом, в котрій складаються або котрій складається (виділення моє. – М. К.) із таких прагнучих до**

пошуку істини людських свідомостей, в тому числі й моєї” [4, с. 117], – пише В. Вернадський.

Філософські роздуми В. Шаяна, як бачимо, в головному духовному вимірі збігаються із поглядами В. Вернадського. В цьому немає нічого дивного, адже формувалися вони глибинними пластами української ментальності.

§ 7. Докласичний період у розвитку української національної філософії

Насамперед потрібно чітко усвідомити, що термін “Київська Русь” впроваджується московитами у вжиток на рубежі XVII – XVIII століть. Мотиви такого впровадження суто ідеологічні, а саме: формувати ідеологему про нерозривність династичної спадкоємності московських царів. Мовляв, спочатку була Новгородська Русь (з центром в Новгороді), пізніше – Київська (з центром в Києві), а тепер – Велика Русь з центром у Москві. Саме тому в наукових публікаціях, коли йдеться про українські землі, коректніше використовувати термін “Русь”, яким вони позначалися в руських джерелах. Ця назва також спотворено відтворює назву народу, який жив на українських землях, але більш історичніша.

Сьогоднішній розвиток історичної науки дає підставу стверджувати, що під географічним терміном “Руська земля” розумівся чітко окреслений ареал розселення слов’янського народу, котрий в VI ст. н.е. сірійський автор називає “рос”, а готи – “росомани”. *“В готському і аланському середовищі слово «росомони» (варіант «росомани») означало «люди рос», що дозволяє нам пригадати свідчення сірійського автора VI ст. про народ “РОС” десь на північно-захід від землі амазонок, локалізованих в Приазов’ї, на місці остроготів”[17, с. 38], – пише Б. Рибаків. Як бачимо, словом “росомани” готи називали людей росського походження.*

Виникає лише одне запитання: чому народ протягом тисячоліть зветься “рос”, а починаючи з IX ст. представники князівської знаті вперто цей самий народ називають “рус”? Відповідь очевидна: руські, вихідці з варяг, прийшовши на наддніпрянські, роські землі, свідомо і цілеспрямовано насаджують термін “рус” замість терміну “рос”. Близкість фонетичного звучання слів “рус” і “рос” послабляє опір проникненню і приживленню цього терміну серед роського населення. Окрім цього, термін “Русь” прижився ще і тому, що роський народ знаходить дуже мелодійну і глибоко символічну самоназву – Україна, як спомин про Загадковий Край, Країну Богів. Не випадково у верхів'ях річки Рось проходять Священні Шляхи, згадка про які була досить поширеною серед еллінів. Чи не розповідали люди, котрі повернулися з Борисфену, про чарівну країну, про край Богів, а розповіді їх так зачаровували греків, за що докоряє афінянам Арістотель? Про це опосередковано пише і С. Соловйов: *“для римлян ця країна залишилася україною світу, котру покинули люди і боги”* [21, с. 76]. Це зауваження досить слушне. Справа в тім, що дід засновників Риму (Ромула і Рема) бів з Наддніпрянщини. Покидаючи свою країну, він взяв із собою лише оберіг у формі фалоса, як згадку про своє божественне походження. Про божественне походження праукраїнців пише також Геродот в своїй “Історії”: *“Першим жителем цієї ще незаселеної тоді країни був чоловік по імені Таргітай. Батьком цього Таргітая, як говорять скіфи, були Зевс і дочка ріки Борисфена”* [6, с. 188]. Зевс у еллінів вважався найвищим божеством. Отже від цього найвищого божества і жінки роського племені пішов праукраїнський нарід.

Заслуговує уваги також свідчення Геродота про скіфів, котрі вважали себе молодшим із аборигенних народів на землях Південної України.

Нагадаю, що скіфські поселення були поширені навіть за межами сучасної України, а саме – в Курській, Воронежській та інших сучасних областях Російської Федерації. Тому цілком коректно говорити, що скіфи, на певному історичному етапі, являлися аборигенним населенням в аре-

алі розселення українців. Отже їх свідчення є досить вагомим аргументом для розуміння праукраїнської історії.

Походження скіфів, згідно їхнього міфу котрий передає Геродот, наступне: від верховного божества Зевса у дочки Борисфена народився Таргітай. У нього було троє синів – Ліпоксаїс, Арпоксаїс, Колаксаїс. При їх царюванні з неба впали золоті предмети: плуг, ярмо, сокира і чаша. Першим побачив ці предмети старший брат. Але тільки він підійшов, щоб підняти їх, як золото було охоплене полум'ям. Тоді він відступив, а до них наблизився середній брат. І знову золото було охоплене полум'ям. Жар відігнав обох братів. Але коли підійшов наймолодший брат, то полум'я погасло і він відніс золото до себе в дім. Відчуваючи перевагу молодшого, брати визнали його царем. Від цих братів пішли різні скіфські племена. Від старшого – авхати; від середнього – катіари і траспії, від молодшого – паралати. Всі племена носили загальну назву сколоти, тобто царські, а греки називали їх скіфами. Від часу першого царя Таргітая до вторгнення в їх землю Дарія, а відбулося воно в 514 році до н.е., пройшло 1000 років. Так скіфські міфи оповідають про походження свого народу.

Скіфи також розповідають, що *“народ їх – молодший за всіх”* [6, с. 188] серед аборигенних народів на праукраїнських землях. Таке визнання засвідчує той історичний факт (котрий і закарбувався в генетичній пам'яті народу), що вони прийшли на ці землі пізніше інших. Визнавши цю землю своєю, скіфи почали забувати прадавні корені свого походження і перейняли міф про творення Богом людини, народу, який жив на цих землях до них. Лише подібне культурне нашарування могло породити у скіфів міф про своє небесне походження. *“Історичний факт – це підкорення паралатами інших скіфів; походження паралатів від меншого брата вказує знову на те, що паралати прийшли пізніше зі сходу і тому залишилися кочувати на берегах Дону, підкоривши собі племена, спершу прийдешні і поселені далі на заході, біля Дніпра”* [21, с. 78], – пише С. Соловйов.

Міф скіфів про своє походження може бути витлумачений більш чіткіше через співставлення його з міфом понтійських греків, котрий передає С. Соловйов. *“В ньому говориться, що Геркулес прийшов у країну, котра пізніше була заселена скіфами, а тоді вона була пустинною. Там його застав вітер і холод, він загорнувся в шкіру лева і заснув. Прокинувшись Геркулес побачив, що коні, котрих він залишив пастися, зникли; він почав шукати їх по всій країні і коли прийшов у лісову припонтійську область Болею, то знайшов у печері страхіття, єхидну, напівжінку і напівзмію. На запитання Геркулеса єхидна відповіла, що коні в неї, проте вона не віддасть їх доти, поки він не погодиться мати з нею зв’язок; Геркулес вимушений був виконати її бажання; плодом цього зв’язку було троє синів: Агатурс, Гелон і Скіф, із котрих останній, як самий гідний син Геркулеса, залишився володарем країни і родоначальником царів скіфських. Цей міф є видозміненням першого”* [21, с. 78 – 79], – переповідає міф греків С. Соловйов.

Зауважу, той факт, що його передають самі греки, котрі проживали на північних берегах Понту (Чорного моря), не дає підстави вважати міф греків більш достовірнішим, аніж міф скіфів. Проте необхідно звернути увагу на те, що в останньому виданні праці Геродота “Історія”, на котре даються посилання в моїй праці, цей міф передається дещо інакше, аніж у С. Соловйова. В ньому говориться, що Геракл, женучи биків Геріона прийшов у країну, котра лише пізніше була заселена скіфами, а тоді вона була пустельною. Там його застала непогода і холод. Загорнувшись в шкуру свині, він заснув. Прокинувшись, Геракл побачив, що запряжні коні, котрі він залишив пастися, зникли. У пошуках коней він виходив усю країну і коли прийшов у землю, що звалася Гілея, то знайшов в печері змішану істоту – напівдіву і напівзмію. Верхня частина тулуба була в неї жіночою, а нижня – зміїнною. Геракл з подивом запитав, чи не бачила вона його коней. На запитання Геракла жінка-змія відповіла, що коні у неї, проте вона не віддасть їх доти, поки він не вступить з нею в любовний

зв'язок. Геракл виконав бажання жінки, проте вона барилася віддавати коней, прагнучи якомога довше утримати біля себе велетня, а він із задоволенням пішов би від неї з кіньми. В результаті цього любовного зв'язку народилося троє синів. Геродот так передає “звільнення” Геракла: *“Нарешті жінка віддала коней зі словами: “Коней цих, що прийшли до мене, я зберегла для тебе: ти віддав тепер за них викуп. Адже у мене троє синів від тебе. Скажи ж, що мені з ними робити, коли вони підروуть? Чи залишити їх тут (адже я володію цією країною), чи відіслати до тебе?”*. Геракл відповів: *“Коли побачиш, що сини змужніли, то краще всього тобі зробити так: подивись, хто з них зможе ось так натягнути мій лук і оперезатися цим поясом, як я тобі показую, того залиш жити тут. Того ж, хто не виконає моїх вказівок, відішли на чужину. Якщо ти так вчиниш, то і сама залишишся задоволена і виконаєш моє бажання”* [6, с. 189].

Коли діти вирости, мати дала їм імена. Одного назвала Агафірсом (на мій погляд С. Соловйов дає більш точний переклад, а саме – найстаршого сина називає Агатирсом), другого – Гелоном, а наймолодшого – Скіфом. Пам'ятаючи вказівки Геракла, мати поставила перед ними завдання. Агафірс і Гелон не могли впоратися з ним. Тому мати вигнала їх з країни, а молодший син, Скіф, котрий впорався із завданням батька, залишився в країні. Від Скіфа і пішов родовід скіфських царів.

Як бачимо, відмінності між перекладом С. Соловйовим праці Геродота “Історія” і сучасним виданням цієї ж праці, хоча й невеликі, але помічати їх потрібно. На них буде звернута увага дещо пізніше, адже значно важливішим для з'ясування праукраїнської історії, на мій погляд, є знаходження спільного в міфі скіфів і міфі еллінів (греків).

Виділю найголовніші спільні проекції міфу скіфів та міфу елінів за Геродотом: а) Таргітай – це син найвищого божества (Зевса) і дочки Борисфена; б) від Геракла і напівжінки походять три братні народи – агафірси, гелони і скіфи. Що ж це за народи? Скіфи – наймолодші. Про них

історична наука знає достатньо. Загадковими є лише гелони і агафирси. Гелони, як стверджує Геродот, це елліни, котрі поселилися серед будинів. *“Будини – велике і багаточисельне плем’я; у них світлоголубі очі і рижі волосся. В землі їхній знаходиться дерев’яне місто під назвою Гелон. Кожна сторона міської стіни має довжину в 30 стадій. Міська стіна висока, вся дерев’яна. Із дерева побудовані також будинки й святилища. Адже там є святилища еллінських богів зі статуями, вівтарями і храмовими будівлями з дерева, спорудженими за еллінським зразком. Кожні три роки будини влаштовують свята на честь Діоніса і приходять у вакхічну нестяму. Жителі Гелона здавна були еллінами”* [6, с. 214], – пише Геродот. Але як вони можуть бути братами (причому старшими скіфам і молодшими агафирсам)? Суцільна історична загадка, розгадку котрої може дати лише відповідь на питання: хто такі агафирси?

По-перше, почнемо з того, що історики довгий час шукали залишки м. Гелон у Причорномор’ї, Криму, а знайшли їх ... у Полтавській області! Це найновіша наукова сенсація в археології. Отже елліни, виходить, були все ж таки аборигенним населенням України.

По друге, на думку греків, агафирси – це найстарше аборигенне плем’я на території розселення українців, адже Агафирс є найстаршим сином Геракла.

По-третє, слово “Агафирс” могло бути утворене шляхом заміни букви “т” на губну “ф”. Отже слово “Агафирс” праукраїнською мовою могло звучати як “Агатирс”. Не випадково С. Соловйов саме так перекладає Геродота.

По-четверте, слово “Агатирс” могло бути утворене шляхом відкидання першої приголосної, губної “б”. Такі випадки в слов’янських мовах дуже поширені. Отже воно могло звучати як “Багатирс”. Для такого звучання є достатньо підстав. У богатиря Геракла, героя – напівбога, міг народитися лише богатир. Тим більше, що він є первістком. Отож ім’я старшого сина могло звучати не Агатирс, а Багатирс.

По-п'яте, в слові “Багатирс” буква “а” є зрусифікованою формою української букви “о”. Отже “Багатирс” українською вимовою звучить як “Богатирс”.

По-шосте, первісток є спільним дитям Геракла (напівлюдини, напівбога) і земної жінки, яка зуміла його причарувати. Земній, простій жінці це не під силу. Таке під силу лише хитрій жінці, напівжінці і напівзмії. Грецькі поселенці, які завжди пишалися Гераклом і його діями, не могли второпати, як їхнього героя, напівбога, змогла причарувати земна жінка. Тому і “нагороджують” її такими епітетами – “напівзмія”, “єхидна”, “чудовисько” тощо.

По-сьоме, спільне дитя повинне нести в своєму імені інформацію про обох своїх батьків. “Богатирс” – означає син богатиря Геракла. А хто ж його мати? Чи є в слові “Агафирс” свідчення про матір сина? На мій погляд, є. Слово “Агафирс” через “Агатирс” має звучати як “Агатирос”. Голосна буква “о” зникає при перекладі цього імені з російської (давньоукраїнської) мови на грецьку. Отже, ім'я “Агафирс” насправді має звучати “Богатиррос”, що в перекладі означає – син богатиря Геракла і жінки російського роду.

По-восьме, зверну увагу також на те, що Геракл і напівжінка спілкуються між собою як рівний з рівним. Це засвідчує, що любовний зв'язок був не примусовим, а добровільним. Можливо в інших інтерпретаціях напівжінку називають єхидною, чудовиськом і т.д., але всі ці “ймення” від ревнощів греків, за свого героя, який закохався в просту земну жінку чужого роду. Насправді ця жінка також знатного роду, адже вона володіла країною, в яку прибув Геракл.

По-дев'яте, більш продуктивніше і глибше зрозуміти міф греків про Геракла можна через міф про Таргітая. Зауважу, що міф скіфів про Таргітая більш давній, ніж міф понтійських греків про Геракла.

Згідно міфу скіфів Таргітай – це син найвищого грецького божества - Зевса і дочки р. Борисфен. Хто ж такий Борисфен? Можуть бути різні

інтерпретації. Але завжди потрібно пам'ятати, що на берегах Дніпра, протягом тисячоліть проживали люди племені "РОС", яких в готських джерелах називають "росомани", а у візантійських – "росами". Про народ "Рош" свідчить також Езекілія. Пам'ятаючи це, можна висунути версію, що слово Борисфен можна витлумачити як назву племені, адже в іменні повинен бути зафіксований родовід племені. Спробуємо це зробити.

Слово Борисфен могло звучати як Боресфен, або як Боросфен. При такій інтерпретації з'являється вказівка на родослівну племені Борос-фен. Залишається витлумачити лише закінчення фен. Губна "ф" може легко утворитися шляхом більш різкішої артикуляції в грецькій мові звуку "в" української фонетики. Таким чином грецьке слово Борисфен могло звучати українською як Бо-рос-вен. Залишається витлумачити перетворення звуку "е" в грецькому слові "боросфен" на букву "і" української фонетики й отримаємо слово-судження Бо-рос-він. Тобто, словом Борисфен греки, та іншими народи, відтіняли ті характерні ознаки, котрими роси виділялися від інших народів. Бо роси вони – ось потаємний смисл слова Борисфен.

Які ж ознаки виокремлювали росів від інших народів? Саме про це і говорить скіфський міф про Таргітая, сина Зевса та дочки роського народу.

Найпершою є ознака про божественне походження народу, адже Таргітай є сином *найвищого* божества – Зевса. Напевно згадка про родовід від Зевса і закарбувалася в історичній пам'яті українського народу. Зокрема в українській міфології підкреслюється, що українці – Дажбожі онуки. Не сини, а саме онуки найвищого Божества – Дажбога. Отже вони є продовжувачами Божого роду.

Другою є ознака, що роська земля – це Божа земля. Не випадково у верхів'ях річки Рось проходять Священі Шляхи, згадка про які була досить поширеною серед еллінів. Звідси можна витлумачити і назву "Україна". Україна – це край котрий чомусь покинули боги. Але вони там

перебували! Тобто, Україна – це Країна Богів. Напевно тому афіняни цілими днями слухають чарівні повісті та розповіді людей, котрі прибули з Борисфену, адже прибули вони з Країни Богів.

Можна досить широко інтерпретувати й уточнювати висловлені думки, але вони відведуть від основної теми. Тому залишу подальшу інтерпретацію цих думок на майбутнє. Скажу лише, що вони тісно пов'язані з біблійним витлумаченням священної історії, зокрема з легендою про створення світу та її інтерпретацією в українській міфології. Зокрема, на мій погляд, потребують досить серйозного витлумачення міфологічні перекази українців про те, що не Бог, а сатана створив людину. Ці перекази зберігалися протягом тисячоліть. Не випадково руський літописець вказує, що волхви говорили: *“Бог мывься в мовници и вспотився, отерься ветьхом и верже с небесе на землю, и распреся сатана з богом, кому в нем створити человека? и створи дьявол человека, а бог душу в не влоди; тем же аще умрет человек, в землю идет тело, а душа к богу”* [16, с. 76]. С. Соловйов вважає, що ці вірування були притаманні фінським племенам і їх принесли в Ростовську область фінські волхви [21, с. 287]. Але чітко виражена українська вимова дає підставу поставити під сумнів думку історика і віднести ці вірування до українських, а не фінських. Цими словами я завершу аналіз вказаного відгалуження від основної теми і повернуся до розмірковувань Геродота про агатирсів, хоча прекрасно розумію, що висловлені думки залишають багато питань без відповіді.

Геродот так пише про агатирсів: *“Агафірси – найізнiженiше плем'я. Вони звичайно носять золоті прикраси і спільно сходяться з жінками, щоб всім бути братами і як рідні не заздрити і не ворогувати між собою. В останньому їх звичаї зхожі з фракійськими”* [6, с. 213]. Така характеристика агатирсів може здатися хибною. Згадаймо хоча б *“Повість минулих літ”* і ту цнотливість, яка, на думку літописця, притаманна полянам, особливо щодо жінок: *“Так, поляни мали звичай своїх предків, тихий і ла-*

гідний, і поштивість до невісток своїх, і до сестер, і до матерів своїх, а невістки до свекрів своїх і до діверів велику пошану мали. І весільний звичай мали вони: не ходив жених по молоду, а приводили [її] ввечері; а назазтра приносили [для її родини те], що за неї дадуть. А деревляни жили подібно до звірів, жили по-скотськи: і вбивали вони один одного, [ї] їли все нечисте, і весіль у них не було, а умикали вони дівчат коло води. А радимичі, і вятичі, і сіверяни один обичай мали: жили вони в лісі, як ото всякий звір, їли все нечисте, і срамослів'я [було] в них перед батьками і перед невістками” [9, с. 8].

До думки Геродота про агафирсів потрібно віднести як до солідного історичного свідчення, котре не можна відкинути немовби отой камінчик, що попав у сандалію і муляє. Його потрібно витлумачити. Спробую це зробити.

У міфах заговуються ментальні потяги народу. Тому міфи потребують всебічного, скрупульозного і ґрунтового тлумачення. Зокрема свідчення Геродота може бути зрозумілим за допомогою легенди про розселення праукраїнців на Богом дарованій їм землі. Суть цієї легенди така.

Давним давно це було, коли Бог розподіляв землю серед усіх народів. Розподілив Він майже всі землі, залишилося лише наділити славних людей – слов'ян, серед яких Він намірявся жити. Поряд себе Він поселив добрих людей – сябрів, кривих і злих душею поселив на півночі, а лихих, подалі від Себе – біля моря. Для Себе залишив найкращі землі... (Тож не випадково про ці землі залишилася згадка навіть у греків. Це землі, де проходять Священні шляхи). Коли увесь розподіл був завершений і Бог хотів уже відпускати народи по своїх землях, прибігає до нього чорняве, карооке дівчисько і промовляє:

“І я хочу землі. Хочу хатинку собі на ній поставити, садочок посадити і земельку обробляти та квітами її уквітчувати”.

Здивувався Бог такій оказії і запитує в неї:

“А де ти була до цього, красуне, що запізнилася на розподіл?”

“Я Батьку своєму небесному молилася, тому і запізналася”, – відповіла чорноброва красуня, не розуміючи того, що розмовляє з Богом.

Сподобалася їй відповідь Богу і Він промовив: *“Гаразд, Я наділяю тобі ті землі, які Собі залишав. Тільки дивися, щоб ніколи і ні при яких обставинах не полишила їх, а за справами небесними не забувала земних і дбайливо обробляла даровану тобі землю”*.

Глибоко запали останні Божі слова у серце і душу дівчини. Пестить вона землю своїми руками, обдаровує серцем і дзвінками та мелодійними, як Боже слово, піснями.

Не одне тисячоліття промайнуло відтоді. За земними турботами з роками призабула дівчина про свого Батька небесного. Стала молитися чужинським Богам. А тут ще оточили її з різних сторін воріженьки та все нашіптують і нашіптують, яка вона роботяща, але безталанна, бо з віку віків не мала і не має свого роду. Тому потрібно прихилитися до якогось “старшого” свого брата.

Хоча і важко залишатися їй цнотливою в буремному морі підлабузництва, брехні та запроданства, але, на щастя, ще не повністю вивітрилася їй родова пам'ять про свого Батька небесного. Тому такою невітшною інколи видається їй її доля, такою тужливою інколи буває її пісня – щире поривання душі до злагоди та добра, в якому немає зла і яка випромінює вібрації любові, співчуття, щастя. Тож не випадково порівнюють українську пісню з Божим словом, адже її носіїв ніколи не покидає Віра, Надія, Любов. Віра в свого Батька небесного, Надія на своє велике майбутнє, Любов, як Божа Благодать, до всього Божого на Землі.

Така ось легенда про праукраїнців, яка проливає світло на слова Геродота про народ “агафирс”.

Слова Геродота про те, що жінки народу “агафирс” нібито були в загальному користуванні, аби всі відчували себе братами та рідними і не заздрили та не ворогували між собою, потрібно витлумачувати не буквально, а символічно.

Вирізняючись серед представників кращої половини людства незвичайною красою, українські дівчата нерідко викликали не лише заздрість у женихів з інших народів, а і ставали приводом ворожнечі і навіть військових сутичок. Тому слова *“спільно сходяться з жінками”* можна витлумачити, що вони одночасно стають нареченими женихів різних народів. Після таких міжнародних шлюбів всі стають братами і як рідні не заздять один одному. В цьому полягає велич і трагедія української жінки. Виходячи заміж за представників різних народів, вона переносила на них любов свого серця, мирила народи, але водночас почала втрачати найглибинніший прояв родової, праукраїнської ментальності – кордоцентризм. Це чітко стало виявлятися в забутті власних вірувань, власних Богів, в забутті свого Батька Небесного. А найстрашніший гріх людини – це забути своїх Богів, своїх Батьків Небесних. Немає виправдання цьому. Тому така гірка доля української людності. Велике ж майбутнє України і її народу настане лише тоді, коли збагнемо свої духовні помилки, і чужого навчатимемося й свого не цуратимемося. Розпочати це духовне відродження, на мій погляд, має українське жіноцтво.

Без усвідомлення сказаного важко зрозуміти розвиток самосвідомості українства в період Древньої Русі і особливо вплив на неї різних чинників, зокрема праукраїнської міфології.

Значний вплив на формування філософської думки, як уже відзначалося, мали переклади з творів візантійських мислителів, які слугували джерелом проникнення філософії античних мислителів, зокрема ідей Піфагора, Сократа, Платона, Арістотеля, Епікура тощо. Досить популярним в ті часи був енциклопедичний твір Іоана Дамаскіна *“Джерело знань”*.

Домінуючим в цей час стає платонівський підхід до філософії, як до *“любомудрія”*. Софійність знання розуміється не як абстрактне відтворення природи в свідомості людини, а як особистісне проникнення в сенс, сутність речей, проникнення в *“божественний задум”* творіння цих речей. Тобто філософське осягнення спрямоване не на зовнішній світ як

кінцеву мету пізнання, а на оволодіння через цей світ божественною істиною, що і є таємницею людського буття.

Така особливість “софійності” дозволяє сприймати під знаком “Софії” і православне християнство. Не випадково на честь Софії – Мудрості в стародавній Русі було побудовано три церкви: у Києві, Новгороді та Полоцьку, а саме хрещення митрополитом Іларіоном подається як прихід “премудрості Божої”.

Проте “софійність” уже на ранніх етапах розвитку Русі розпадається на дві гілки: екзистенціальну українську й історіософічну руську. Руські переймають “софійність” не як розпізнання таємниці власного “Я”, а як розкриття тайни всезагального “божественного задуму”. Конкретній людині, її таємницям, переживанням, мріям, задумам за умови такого підходу місця не залишається. Людина перетворюється на всезагальні, абстрактні “божі руки” з реалізації “божественного задуму”. Невипадково на українських землях довгий час існувало двовір'я. І лише після того, коли християнство гармонійно увібрало в себе дохристиянські вірування праукраїнців і стало розглядатися українцями як носій “людинолюбія” воно глибоко проникає в свідомість і навіть ментальність нашого народу.

Саме в цей час поширюється агіографічна література (від грецьк. “агіос” – святий) – “житія святих”. Створюються цілі збірники “житій” – патерики. Один з найвідоміших з патериків ХІІІ ст. є “Києво-Печерський патерик”. Центральним героєм “житія” завжди виступає святий, який бореться з дияволом, що спокушає його. Боротьба героя із самим собою, із своїми слабинами є способом досягнення святості. Тому вона сповнена сил добра і протиставляється силам зла. Основою подвигу святого є вибір ним добра будь-якою ціною. Така максима вимагає зречення від усього земного, а тому святий несхожий на звичайну людину у ставленні до світу і виступає як “інакшість” порівняно із звичайними, простими людьми. Людині, для досягнення святості потрібно обрати Бога, а не світ з самого початку свого життя.

Такі основні моральні установки продукували “життя святих”. Проте слід звернути увагу на те, що причислення до лику святих використовувалося московськими князями та ієрархами церкви для посилення політичного верховенства Москви щодо інших земель.

Канонізація святих руською православною церквою досить часто, можна навіть сказати, здебільшого носила політичну спрямованість. Пантеон руських святих відкривають Борис і Гліб, сини київського князя Володимира (Святителя), котрі в 1015 р. стали жертвою боротьби за Київський престол. Звичайний в княжих розборках інцидент зовсім не випадково був піднятий до державно-політичного рівня – в умовах орусування і християнізації автохтонного, роського населення різко зростає роль ідеологічного чинника. Саме цей чинник вдало використав Новгородський князь Ярослав у боротьбі за батьківський престол.

Після смерті Володимира Київський престол був вільним. Лише згодом його зайняв син Володимира – Святополк. Найперше, що він зробив, так це “повернув” киянам (ширше – росам) їх прадавні божества. Простий на перший погляд крок міг би стати поворотним пунктом у розвитку роської народності (навіть під князюванням руських). *По-перше*, він би зміцнив духовну незалежність росів від русів. *По-друге*, утвердження національної релігії дало б підставу для освячення княжої влади. Справа в тім, що в Європі запанувала традиція: “претензія” на царську владу повинна була підкріплюватися санкцією християнської церкви. Тому боротьба між князями носила глибинний, релігійний підтекст. У цій боротьбі на карту ставилася влада – як княжа, так і релігійна. Тому князь і церква діяли спільно у цій боротьбі. Найспритнішим і найпідступнішим виявився новгородський князь Ярослав. Саме його, на мій погляд, не безпідставно історик Микитенко Надія вважає організатором вбивства Бориса та Гліба [12]. Версії про трагічну загибель братів і про причину їх смерті помітно відрізнялися залежно від розстановки сил у цій запеклій боротьбі. Тому

швидку канонізацію убієнних слід розглядати як результат княжої боротьби не тільки за владу, а і за освячення цієї влади.

Серед канонізованих чітко проглядаються чотири групи святих: київські, місцеві, московські, загальноруські. Серед канонізованих найбільше тих, хто підтримував претензії Москви на першість. Поряд з освяченням, руська православна церква почала складати списки грішників, яких піддавала анафемі, тобто викреслювала із диптихів (списків) мертвих і живих християн. “Чорний” список руська православна церква завела ще за часів опричника Золотої Орди Івана Калити.

На відміну від традицій Вселенської церкви руська православна церква виголошувала прокляття не лише за єретичні погляди чи тяжкі злочини, а й з політичних мотивів. Одним з перших був проклятий Святополк, якому навісили ярлик “окаянный ибо веру Христову нарушил”. У 1347 р. анафемі був підданий псковський князь Олександр, котрий не схотів коритися Москві. В 1431 р. до чорного списку “політичних грішників” був занесений Київський митрополит Григорій Цимбалюк, який очолював митрополію, котра не підкорялася Московській. До “чорного” списку були занесені також Гришка Отреп’єв (Лжедмитрій), Степан Разін, Омелян Пугачов та багатьох інших.

Анафема (відлучення від церкви) стала навіть вноситися у Синодик (книга для читання) з початку XVI ст. Першими були включені “жидовствуючі єретики”, котрі були відлучені від церкви на соборах 1490 і 1505 рр. У XVII ст. Синодик поповнився іменами самозванців Григорія Отреп’єва і Тимофія Акундінова, Степана Разіна та його сподвижників, керівників старообрядництва – Авакуума, Лазаря, Феодора та інших. За наказом Петра I руська православна церква піддала прокляттю старообрядців (а це була досить значна частина населення Росії), а також гетьмана України Івана Мазепу.

Піддання анафемі гетьмана є класичним випадком не церковного, а відверто політичного покарання. Після несподіваного для царя і його поч-

ту переходу Мазепи на бік Карла XII перед Полтавською битвою, Петро I почав масштабну кампанію з дискредитації гетьмана в очах українського козацтва, кампанію, яка тривала не одне століття і наслідки якої в Україні відчутні ще й понині.

Прокляття, навіть і церковне, накладене несправедливо не збувається. Навіть у найстрахотливішому сні не могло наснитися Петру I і його церковним двірським, що підданий анафемі український гетьман Іван Мазепа стане одним із символів незалежної української держави, а його портрет прикрашатиме банкноту України? Навіть генію О. Пушкіна зрадило історичне відчуття.

Незважаючи на жорстоку русифікацію, у XIX ст. лише 47 % населення імперії становили руські. Серед багатьох віросповідувань, які існували на землях Російської Імперії (католицизм, лютеранство, мусульманство, іудейство тощо), панівною визнавалось православне. Тому лише одній православній церкві дозволялася місіонерська діяльність, а вихід із неї був категорично заборонений. С. Соловйов, зокрема, писав: *“німець, лях, татарин, бурят ставали повноправними членами руського суспільства, якщо тільки приймали християнство за вченням православної церкви, – це була єдина основа національної відмінності, за котру наші предки трималися міцно”* [21, с. 119].

Але, незважаючи на те, що руська православна церква була наскрізь пронизана месіанством, у церковній агіографічній літературі знаходить свій вияв одна з провідних рис християнства, співзвучна українській ментальності, а саме: *екзистенціальна зорієнтованість на внутрішнє, духовне життя людини*. Саме тут релігійна форма приховує той самобутній філософський зміст, що знаходить свій вияв в українській національній філософії.

В епоху середньовіччя в лоні православної релігійної свідомості поширюються ідеї неоплатонізму, представлені вченнями ісихізму (від грецьк. “ісихія” – спокій, німота) і ареопагізму (назва походить від Псевдо-

Діонісія Ареопагіта, твори котрого на слов'янську мову були перекладені в 1371 р.).

Неоплатонічна філософська традиція виходить з того, що оскільки будь-яка скінченність містить у собі нескінченність, то людина як втілення тлінного і плінного завдяки своїй духовності знаходить у собі нескінченне, вічне. Таким у людині є Боже. Саме воно є виявом Абсолюту (нескінченного) у скінченній формі. Звідси випливає, що й проявів вічного, нескінченного Абсолюту буває стільки, скільки й людей. Кожна людина є самоцінною. Тому основна вимога – пізнати самого себе. Пізнання самого себе є основою пізнання божественного, що міститься в кожній людині.

В основу ісихізму покладена ідея безпосереднього єднання людини з Богом. Досягається таке єднання самозаглибленням людини у свій внутрішній духовний світ, результатом якого і є стан “просвітлення”. Цей стан досягається через очищення розуму (“інтелігенції”) від будь-яких раціональних понять і є за своєю сутністю екзистенціальним. Тому осягнення Бога можливе лише через використання алегорій-символів, адже те, що осягається розумом, є лише певні фігури з прихованим змістом. У релігійній свідомості ісихізм дає поштовх двом прямо протилежним ідеологічним течіям – “некорисливості” та “іосифлянству”.

На початку XVII ст. в українській філософській думці, крім неоплатонізму, існує й аристотелізм. Представники цієї течії намагаються довести, що розумом, так само як і вірою, людина спроможна осягнути Бога. Це відбувається через пізнання всього створеного Богом. Представником аристотелізму був один з керівників Львівського братства, український першодрукар Юрій Рогатинець.

Ареопагітичні твори з їх містично-апофатичною діалектикою істотно сприяли подальшому розвитку філософської думки в Україні, оскільки були найголовнішими компонентами філософської культури Русі XIV–XVI ст.

Одним з найвидатніших мислителів цього періоду був Франциск Скорина (білорус за походженням), котрий навчався в різних європейських країнах. Саме там він ознайомився з творами досократиків, Арістотеля, стоїків, схоластів, Псевдо-Діонісія Ареопажита тощо. Він глибоко вірив, що український народ зможе відродити славу Русі через просвіту, вченість, зосередженням котрих, яка він вважав, є Біблія. Невипадково свою подальшу діяльність він повністю присвячує перекладові та виданню релігійних книг українською мовою.

На думку Скорини, в Біблії, зібрано всю божественну й житейську мудрість Соломона та Арістотеля. На першому місці у нього стоїть теологія як “найвища мудрість”. Вона охоплює ті таємниці, котрі незбагненні для людини, перевищують її силу і розум. Святе письмо, на думку Ф. Скорини, виконує науково-освітню функцію, адже включає в себе граматику, логіку, риторику, музику, арифметику, геометрію та астрологію. Саме тому він обґрунтовує двоїсту природу Святого писма – божественну та людську. Лише Божі заповіді мають значення для людей, наставляють їх на шлях істинний. Саме цим вони відрізняються від науки, котра слугує тимчасовим, а не вічним цілям.

§ 8. Кордоцентризм української національної філософії

Кордоцентризм і світова філософська думка

Протягом багатьох століть у містиці і релігії багатьох народів світу серце розглядалося як центр всього фізичного життя людини та як орган всіх її почуттів. Серцю приписувалися такі властивості духовності, як мислення, воля, совість, прояв любові тощо. Термін “серце” досить часто використовувався в античній філософії, найбільше у платонізмі та неоплатонізмі. Зокрема неоплатоніки стверджували, що серце є дійсна, втаємничена самотність людини, в якому відбувається її “зіткнення” з божеством. Саме в серці лежить богоподібність людини. В ньому людина

є одночасно і Богом і Спасителем. Така традиція досить чітко фіксується і в Біблії. Саме за допомогою серця людина споглядає Божество. Воно є органом для сприйняття божественного слова і духу святого. Тому серце є щось більш потаємніше від духу та душі. Воно таємне, як самий Бог.

Біблійні мотивації розуміння сутності серця дуже близькі українській ментальності. Така духовна, екзистенціальна спорідненість і була однією з причин значного поширення християнства серед українського народу. Тож не випадково, що “філософія серця” розробляється в українській філософській думці в тісному контексті біблейських заповідей. Але слід зауважити, що в філософських роздумах українства в усі часи на перше місце ставилася проблема внутрішнього духовного і душевного світу людини, а серце завжди розглядалося як концентрована повнота їх виявлення. Тому зовсім не випадково після християнізації української народності чільне місце в її самоусвідомленні займає “філософія серця”.

Поняття про серце, як чисто філософський концепт виступає ще у творах українського мислителя XVII ст. *Кирила Транквіліона Ставровецького*, а пізніше – у творчості *Г. Сковороди*, *М. Гоголя*, *П. Куліша*, *Т. Шевченка*, *П. Юркевича* тощо. Ця давня філософська традиція української людськості була продовжена у творчості російських мислителів-емігрантів, так званої Паризької групи, останнім речником якої був виховань Київського університету *М. Бердяєв*. Серед українців же (зокрема в радянській Україні) ця традиція була насильницьки придушена панівною філософією марксизму.

Фундатором “філософії серця” був *Г. Сковорода*. В особі *Г. Сковороди*, який виростає на ґрунті вченості Києво-Могилянської академії, міфоепічна лінія розвитку української національної філософії досягає нового рівня – завершується докласичний період і започатковується класичний, витвором якого є “філософія серця”.

Контрольні запитання

1. Чим відрізняються терміни “філософія на українських землях”, “філософія в Україні” і “українська національна філософія”?
2. Які етапи розвитку української національної філософії можна виділити?
3. Які особливості становлення української національної філософії?
4. Витоки української національної філософії.
5. Назвіть основні специфічні ознаки української національної філософії докласичного періоду?

Теми рефератів

1. Витоки і джерельна база української національної філософії.
2. Роль православ'я у становленні української національної філософії.
3. Дохристиянським період у розвитку української національної філософії.
4. Філософські ідеї у праці Лева Силенка “Мага віра”.
5. Філософські ідеї у праці В. Шаяна “Віра предків наших”.

Література

1. *Белинский В.Г. Избранные философские сочинения. Издание в двух томах. – Т. 1. Государственное издательство политической литературы. – 1948.*
2. *Введение в философию: Учеб. для вузов: – В 2 ч. И.Т. Фролов, Э. А. Араб-Оглы, Г.С. Арефьева и др. – М.: Политиздат. – 1989.*

3. *Вернадский В.И.* Размышление натуралиста: научная мысль как планетарное явление. – М.: Наука, 1977.

4. *Вернадський В.И.* “Я не могу уйти в одну науку...” – Из писем Н.Е. Вернадской // Прометей. – М., 1988. – № 15.

5. *Гегель Г.Ф.В.* Философия права. – М.: Наука, 1990.

6. *Геродот.* История в девяти книгах. – Л.: Наука, 1972.

7. *Грушевський М.С.* Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: “Знання” України, 1991.

8. *Кітов М.Г.* Що заковано в імені твоєму, Борисфен? // Наукові записки Національного педагогічного університету ім. А. Драгоманова. – К.: 2003. – № 1.

9. Літопис Руський. – К., вид-во «Дніпро», 1989.

10. *Маланюк Є.* Нариси з історії нашої культури // Дніпро. – 1990. – № 31.

10. *Маркс К.* До критики гегелівської філософії права. Вступ. // Маркс К. і Енгельс Ф. Твори. 2-е вид. Пер. з рос. Т.1. – Держполітвидав УРСР. – К., 1958.

11. *Маркс К.* Вступ. (Із економічних рукописів 1857-1858 років). // К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори. 2-е вид. Пер. з рос. Т.12. – Держполітвидав УРСР. – К., 1963.

12. *Микитенко Надія.* Мудрість Ярослава (якою вона була насправді) // Віче. – 2000. – № 9 (102)

13. *Об историческом значении русской народной поэзии.* Сочинение Николая Костомарова. Х., 1843. (Цит. по М.І. Костомаров. Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. Київ “Либідь”. 1994).

14. *Огородник І.В., Огородник В.В.* Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навч. посіб. – К.: Вища шк., Т-во “Знання”, України, КОО, 1999.

15. *Послання оріян хозарам* // “Індоевропа”. Кн. 1. – 1995.

16. ПСРЛ. – Т.1, Вып. 1. – Л., 1926. Стб. 176, 177.
17. *Рыбаков Б.А.* Язычество Древней Руси. – М.: Наука, 1988.
18. *Силенко Лев.* Мага Віра (Рідна Українська народна Віра). Святе письмо: Велике світло волі: Співвідношення віри, науки, філософії, історії. – К.: АТ «Обереги», 1998.
19. *Сковорода Григорій.* Твори: У 2-х т. – К.: АТ «Оберег», 1994.
20. *Сковорода Григорій.* Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. – К.: Наукова думка. 1983.
21. *Соловьев С.М.* Сочинения. – Кн. I. История России с древнейших времен: Т. 1-2. – М.: Мысль, 1988.
22. *Спадщина Памфіла Юркевича: світовий, вітчизняний контекст:* Зб. наук. ст. – К.: «Асадеміа», 1995.
23. *Ферсман А.Е.* Жизненный путь академика В.И. Вернадского // Ферсман А.Е. Избранные труды. – М.: Наука, 1970.
24. *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. –К.: Вид-во «Обрій» при УКСП «Кобза». – 1992. – 230 с.
25. *Шаян Володимир.* Віра предків наших. – Гамільтон – 1987– Канада. Перевидано. Луцьк, 1998.
26. *Шевченко Тарас.* Твори в п'яти томах. – К.: «Дніпро», 1984. – Т.1.
27. *Юркевич П.Д.* Вибране. – К.: Абрис. 1993.
28. *Юркевич П.Д.* Философские произведения. – М.: Правда, – 1990.
29. *Юркевич П.Д.* Общая педагогика с приложениями. – М.: 1869.
30. *Юркевич П.Д.* Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению слова Божия // Философские произведения. – М.:1990.
31. *Юркевич П.Д.* Идея. // Философские произведения. – М.:1990.

Навчальне видання

Кітов Микола Григорович

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ:
ВИТОКИ, ЕТАПИ РОЗВИТКУ, СПЕЦИФІКА

Текст лекції
з дисципліни “Філософія”
для студентів усіх спеціальностей
денної і заочної форм навчання
та аспірантів
Частина перша

Редактор

В.П. Оровецька

Комп’ютерна верстка

Підп. до друку 00.00.03р. Обл.-вид.арк. Наклад 500 пр.

Вид. № 18/03. Безплатно. Зам. №

РВЦ НУХТ 01033 Київ – 33, вул. Володимирська, 68

АНОТАЦІЯ

Кітов М.Г. Українська національна філософія: витоки, етапи розвитку, специфіка

У тексті лекції автор аналізує виникнення, основні етапи та специфічні ознаки української національної філософії.

Ключові слова: філософія, дохристиянська українська міфологія, роси, докласичний і класичний періоди у розвитку української філософії, філософія серця, кордоцентризм, українська ментальність.

АНОТАЦИЯ

Китов Н.Г. Украинская национальная философия: истоки, этапы развития, специфика. Краткие очерки.

В тексте лекции автор анализирует возникновение, основные этапы и специфические черты украинской национальной философии.

Ключевые слова: философия, дохристианская украинская мифология, росы, доклассический и классический периоды развития украинской философии, философия сердца, кордоцентризм, украинский менталитет.

SUMMARY

Kitov M.H. Ukrainian National Philosophy: Origins, Development, Stages, and Specificity.

The author in the text of the lecture analyzes the main stages and specific features of the Ukrainian national philosophy.

Key words: philosophy, pre-Christian Ukrainian mythology, the Ros, pre-classical and classical periods in the development of Ukrainian philosophy, philosophy of heart, cordocentrism, Ukrainian mentality.

Опубліковано: Кітов М.Г. Українська національна філософія: витоки, етапи розвитку, специфіка: Текст лекції для студ. Всіх спец. Ден. І заоч. Форм навч. аа аспірантів. – Ч. I. – К.: НУХТ, 2003. – 53 с.